

Ünite 1: İbadet

İbadet Kavramı

Arapça bir kelime olan “ibadet” sözlükte “boyun eğme, alçak gönüllü olma, itâat, kulluk, tapma, tapınma” gibi anlamlara gelir. Dinî bir terim olarak ise, her şeyin yaratıcısı olan Allah’a içten gelerek ve gönüllü olarak yönelmek, boyun eğmek ve itâat etmektir.

Geniş anlamda ibadet, mükellef yani yükümlü olan herkesin Allah'a karşı duyduğu saygı ve sevginin sonucu olarak O'nun rızasına uygun ve iradeye dayalı bütün davranışlarını içine alır. İbadetin zikir, fikir ve şükür olmak üzere üç boyutu vardır. İbadetin zikir boyutu, Allah inancını zihinde canlı tutmak, O'nu anmak ve varlığını benliğinde duyabilmektir. Fikir boyutu, Allah'ın sıfatları ve evrende yarattığı eşsiz eserleri hakkında düşündürmektir. Şükür ise, bütün bu nimetlerine karşı minnettarlığını bildirmektir.

Dar ve özel anlamda ibadet ise, Allah ve Resulü tarafından yapılması istenen, niyete bağlı olarak yaratana karşı saygı ve boyun eğmeyi ifade eden ve yapana sevap kazandıran belirli davranış biçimleridir. İslâm'ın temel şartlarını oluşturan namaz, oruç, zekât, hac bu tür ibadetlerin belli başlılarıdır.

Tâat, emri benimseyip yerine getirmek demektir, **kurbet** ise, insanı manevî olarak Yüce Allah'a yaklaştıran her bir güzel iş anlamındadır.

İbadet, insanı Allah'a ulaştıran, O'na yaklaştıran ve O'nunla buluşturan eylemin adıdır. Geniş anlamıyla ibadet olan zikir, fikir ve şükür kulluğun özetidir. Bunları özetleyen dua, bütün yönleriyle duayı özetleyen de namaz ibadetidir.

Kur'ân-ı Kerim'de adı geçen ve ana çatısı oluşturulan ibadetlerin ayrıntılı biçimlenmesini **sünnetten** öğrenmekteyiz.

Bir davranışın ibadet olabilmesi için, inanılarak, samimiyetle, iyi niyetle ve dünyaya ait bir menfaat beklemeden yapılması gerekir. Buna taabbüd anlayışı denilir. **Taabbüd**, ibadeti öncelikle sırf ibadet olduğu için ve Allah'ın emrine olan bağlılığı ve saygıyı ifade etmek için yapmak demektir.

Allah'ın rızasını kazanmak için yapılan ibadetlerin bireysel ve toplumsal bir takım faydaları da vardır. Bunlara ibadetlerin sırları ve hikmetleri denilir. Mesela namaz kişiyi Allah'a yaklaştırır, ruhu ve iradeyi güçlendirir, insanı sabra ve şükre alıştıır. Özellikle cemaatle kılınan namaz topluluk bilincini geliştirir, sosyal dayanışmaya katkı sağlar.

İbadetler dinin değişime açık olmayan sahasını oluştururlar. Bu sebeple ibadet, Kur'ân'ın emrettiği, Hz. Peygamber (sav)'in de uygulamalarıyla şekil ve sınırlarını çizdiği biçimde yapılmalıdır.

İbadetlerin ifası sırasında maddi ve ruhi hayat arasındaki dengeyi gözetmek ve aşırılıktan kaçınmak esastır. Zira İslâm bir denge dini olduğu için din ile dünya arasında da gerekli dengeyi kurmayı emretmiştir. Bu ilkeye göre ne dünya dine ne de din dünyaya feda edilir.

İbadetlerdeki ilkelerden biri de kolaylık sağlamak ve insanları zora sokmamaktır. Din, insanları dara sokmak, eziyet etmek ve hayatlarını çekilmez hale getirmek için değil, rahmet olmak içindir.

İbadetlerde devamlılık esastır. Müminin ibadet yükümlülüğü ölünceye kadar devam eder (el-Hicr 15/98- 99).

İslâm'ın ibadet kapsamında gördüğü hususlardan biri de duadır. Hz. Peygamber (sav)'in hadislerinde, ibadetin özünün dua olduğu bildirilmiştir (Tirmizî, “Deavât”, 1).

İbadet farklı açılardan kısımlara ayrılmıştır:

1. Bedenle ve malla yapılmasına göre

Bu bakımdan ibadetler bedenî, malî ve hem bedenî hem de malî olmak üzere üç kısma ayrılır.

- a. Bedenî ibadet: Namaz kılmak ve oruç tutmak bedenî ibadetlerin başlıca örnekleridir.
- b. Malî ibadet: Zengin sayılan Müslüman mükelleflerin zorunlu olarak vermesi gereken zekât ve her Müslümanın kendi imkânına göre gönüllü olarak verdiği sadaka şeklindeki yardımlar bu kısımda yer alır.
- c. Malî ve bedenî ibadet: Yerine getirilmesi için aynı anda hem mal hem de sağlıklı bir beden gerektiren ibadetlerdir. Bunun başlıca örneği hacdır.

2. Herkesin sorumlu ve yükümlü olup olmamasına göre

Bu açıdan ibadetler **aynî** ve **kifâî** kısımlarına ayrılır:

- a. Aynî ibadet: Mükelleflerin her biri tarafından bizzat yerine getirilmesi gereken ibadetlerdir.
- b. Kifâî ibadet: Mükelleflerin her biri tarafından bizzat ve ayrı ayrı değil de, hepsinden yapılması istenen ibadetlerdir, olmayıp aynî ibadete dönüşür. Ölen bir Müslümanın cenaze namazını kılmak kifai ibadete örnektir.

3. Vakte bağlı olup olmamasına göre

İbadetler vakte bağlı olup olmamasına göre vakte bağlı ve vakitten bağımsız olmak üzere iki kısma ayrılırlar:

- a. Vakte bağlı ibadet: Yerine getirilmesi için dinin belli bir vakit tayin ettiği ibadetlerdir. Vakte bağlı olmaları dolayısıyla bunlara “mukayyed ibadet” adı verilir.
- b. Vakitten bağımsız ibadet: Yerine getirilmesi için dinin belli bir vakit tayin etmediği ibadetlerdir. Vakte bağlı olmamaları dolayısıyla bunlara “mutlak ibadet” adı verilir.

4. Miktarının belli olup olmamasına göre

Bu bakımdan ibadetler iki kısma ayrılır:

- a. Miktarı belli ibadet: Dinin yerine getirilecek miktar ve sayıyı belirlediği ibadetlerdir. Beş vakit namazın vakit ve rekâtları ile hangi maldan ne kadar zekât verileceği bu kısma girer.
- b. Miktarı belirsiz ibadet: Dinin yerine getirilecek miktar ve sayıyı belirlemediği ibadetlerdir. Allah yolunda mal, mülk ve para harcama (infâk), yoksulların ihtiyaçlarını karşılama, misafire ikramda bulunma gibi ibadetler b öyledir.

5. Yapılması istenen fiilin belirli olup olmaması (mükellefe seçim hakkı verilip verilmemesi) bakımından

Bu bakımdan ibadetin belirli olan ve belirli olmayan ibadet olmak üzere iki kısmı vardır:

- a. Belirli olan ibadet: Din, mükelleften yapmasını istediği ibadeti belirlemiş, ona seçim yapma hakkı ve farklı seçenekler oluşturma imkânı tanımamışsa buna belirli veya muayyen ibadet denir. Beş vakit namaz, bayram ve cuma namazı, Ramazan orucu böyledir.
- b. Seçimlik ibadet: Dinin, tek bir belirleme yapmadan, mükellefi bir kaç seçenekten birini yapmakta serbest bıraktığı ibadetlerdir. Mükellefin verilen seçenekler arasından yerine getireceği ibadeti seçme hakkı bulunması sebebiyle bu ibadetlere “muhayyer ibadet” de denir.

İbadet Yükümlülüğü

Evrendeki bütün varlıklar yaratıcı olan Yüce Allah’a ibadetle yükümlüdürler. İnsan güçlü bir varlık olsa da, her şeye gücü yetmemektedir. Belli noktalarda yetersizliği bulunduğu için her zaman yaratıcısına, O’ndan yardım almaya ve iletişim kurmaya muhtaçtır. İnsanın, sahip olduğu üstün özellikleriyle yetersizlikleri arasında dengeyi sağlayacak en temel eylem ibadettir. Bu sebeple Kur’ân insanın yaratılış gayesinin Allah’a ibadet olduğunu açıkça ifade etmektedir (ez-Zâriyât 51/56).

İbadetle yükümlü ve sorumlu olan kimselere “**mükellef**” yani yükümlü denir. Yükümlü olabilmek için akıl ve beden bakımından belli bir olgunluğa erişmek gerekir. Buna âkil ve bâliğ olma şartı denilir. Mükellef olabilmek için akıllı ve ergin olmak gerekir. Bunun yanında mükellef olma ile ilgili başka bir kavram da ehliyettir. **Ehliyet**, kişinin dinî ve hukukî bakımdan sorumluluk taşımaya elverişli olmasıdır.

Diğer bir şart, akıl ve temyiz sahibi olmaktır. Temyiz, iyiyi kötüden, yararlıyı zararlıdan ayırt etme özelliğidir. Bunlar yanında teklif edilen dinî yükümlülüğü yerine getirecek güç ve imkâna sahip olmak da gereklidir. Kendi iradesiyle hareket edebilecek yaş ve olgunluğa da ulaşmalıdır.

Mükellefin davranışlarına “mükellefin fiilleri” (ef’âl-i mükellefin), bu davranışlara dinin verdiği nitelik veya değer yargısına ise “hüküm” denilir.

Yapılması veya yapılmaması istenen fiil mükellefin gücü dâhilinde ise, yani onu yapma veya yapmama imkânına sahipse bu gibi fiillere verilen hükümler “**teklifi hüküm**” adını alır. Mesela, “namaz kılmak farzdır”, “yalan söylemek haramdır” gibi ifadeler birer teklifi hüküm bildirmektedir. Meydana gelen fiilde mükellefin gücü ve katkısı önemli

değilse bu gibi hükümlere de “**vad’i**” hüküm denilir. “Abdestsiz namaz kılınmaz”, “Ramazan ayı girmeden ramazan orucu tutulmaz” gibi hükümler vad’i hükmün örneklerindendir.

Mükellefin Fiilleri

Hanefi fıkıh bilginlerine göre mükellefin fiilleri şunlardır: Farz, vacip, sünnet, müstehab, mubah, haram ve mekruh. Diğer mezhep bilginlerine göre ise bu sayı; vacip, mendub, haram, mekruh ve mubah olmak üzere beştir. Burada Hanelilerin taksimi esas alınıp diğerleri ile aradaki farka işaret edilecektir.

Farz, Allah veya Resulü tarafından kesin delille emredilen ve ifade ettiği anlamda tereddüt bulunmayan eylemlerdir, tereddüt bulunmayan eylemlerdir. Farzlar, başka anlama gelme ihtimali bulunmayan ayet, mütevatir veya meşhur hadis, ya da icmâ gibi kesin delillere dayanır.

Farzlar; farz-ı ayn ve farz-ı kifâye olmak üzere ikiye ayrılır:

Farz-ı ayn: Mükellef olan her Müslümanın kendisinin yerine getirmesi gerekli olan farzlardır. Bir kısım mükellefin yapmasıyla diğerlerinden yü-kümlülük kalkmaz. Beş vakit namaz ve ramazan orucu böyledir.

Farz-ı kifâye: Mükellef Müslümanlara ayrı ayrı değil, topluca emredilen şeylerdir. Bir kısım Müslümanlar bunu yerine getirince diğerleri sorumluluktan kurtulur. Kur’ân-ı Kerim’i ezberlemek, şahitlik yapmak, insanların ihtiya-cı olan sanatları ve ilimleri öğrenmek ve cenaze namazı kılmak gibi.

Vacip, Allah veya Resulü tarafından yapılması kesin olarak istenilen ancak dayanağı farz kadar kesin olmayan fiillerdir. Fıtır sadakası vermek, kurban bayramında kurban kesmek, vitir ve bayram namazları, namazda Fâtiha sûresini okumak gibi.

Sünnet, Hz. Peygamber (sav)’den nakledilen söz, fiil ve onaylardır. Fıkıhta ve ibadet alanında sünnet ise, Hz. Peygamber (sav)’in farz ve vacip kapsamı dışında kalan yani kesin ve bağlayıcı olmayan ancak tavsiye ve örnek olma niteliği taşıyan söz ve fiillerinin genel adıdır.

Sünnet; müekked ve gayri müekked sünnet olmak üzere iki kısma ayrılır. Bu ayırım Hz. Peygamber (sav)’in dine dâhil olan davranışlarının diğer Müslümanları bağlayıcılık derecesine göre yapılmıştır. Hz. Peygamber (sav)’den sâdır olan davranışların dine dâhil olup olmaması bakımından ise sünnet, sünnet-i hüda ve sünnet-i zevâid kısımlarına ayrılmaktadır.

1. **Müekked Sünnet:** Pekiştirilmiş ve güçlü sünnet demektir. Bunlar, Hz. Peygamber (sav)’in devamlı olarak yaptığı ve sırf mecburi olmadığını göstermek için ara sıra terk ettiği fiillerdir.
2. **Gayr i müekked sünnet:** Hz. Peygamber (sav)’in çok defa edâ edip, bazen terkettiği sünnetlerdir. İkinci ve yatsı namazlarının ilk sünnetleri gibi, kettiği sünnetlerdir. İkinci ve yatsı namazlarının ilk sünnetleri gibi. Gayr-i müekked sünnetlere, “müstehab” veya “mendub” adı da verilir.
- **Sünneti hüda:** Sünnetin müekked ve gayr-i müekked çeşidine “Sünnet-i hüda” da denilir. “Sünnet-i hüda” ile daha çok, dinî vecibeleri tamamlayıcı özellik taşıyan fiiller kastedilir. Cemaatle namaz kılmak, ezan ve kâmet okumak bu kabildendir.
- **Sünnet-i zevâid:** Hz. Peygamber (sav)’in insan olması itibariyle yaptığı, dini tebliğ maksadı taşımayan, normal İnsanî davranışlarıdır. Bunlara âdet sünnetide denir. Mesela, Hz. Peygamber (sav)’in beyaz elbise giymesi, saç ve sakalını kınalaması, yeme, içme gibi hususlardaki alışkanlıkları zevâid sünnettir.

Müstehab; güzel görülen, sevimli ve tercih edilen amel demektir. Hz. Peygamber (sav)’in bazan işleyip, bazan terk ettiği, İslâm âlimlerinin dinî bakımdan uygun ve güzel bulup işlediği işlere “müstehab” denir.

Mubah; Allah veya Resulü’nün, mükellefi yapıp yapmamakta serbest bıraktığı fiile “mubah” denir.

Haram; Allah veya Resulü tarafından yapılmaması ve vaz geçilmesi kesin olarak istenilen fiile “haram” denir. Haramın neden olduğu kötülük ve fenalık, ya fiilin bizzat kendisindedir veya fiilin beraberindeki diğer hususlardadır. İşte bu sebeple haram, doğrudan veya dolaylı yoldan olmak üzere ikiye ayrılır:

- **a. Doğrudan haram:** Allah ve Resulü’nün geçici ve bir sebebe dayalı olmak-sızım baştan itibaren ve temelden yani kendi yapılarındaki kötülük veya zarardan dolayı haram kıldığı fiildir. Zina, hırsızlık vb.
- **b. Dolaylı haram:** Esasen meşru olduğu halde, haram kılınmasını gerektiren bir durum sebebiyle haram kılman fiildir. Buna “haram li- ğayrihi” denir. Bayramda oruç tutmak vb.

Mekruh, Allah ve Resulü’nün, kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarz ve üslupla yapılmamasını istediği fiile mekruh

denir. Hem haram hem de mekruh, yasaklanan ya da hoş karşılanmayan veya çirkin olan fiilleri ifade eder. Mekruh Hanefîlere göre, tahrîmen ve tenzîhen mekruh olmak üzere ikiye ayrılır:

- **a. Tahrîmen mekruh:** Allah ve Resulü'nün, yapılmamasını kesin ve bağlayıcı tarzda istediği, ancak haber-i vahid gibi kesin olmayan zannî delile dayanan fiildir. Harama yakın mekruh demektir.
- **b. Tenzîhen mekruh:** Allah ve Resulü'nün kesin ve bağlayıcı olmayan bir üslupla yasakladığı fiildir. Helala yakın mekruh demektir.

İbadetle İlgili Bazı Terim ve Kavramlar

Sahih; Kendisi için belirlenmiş olan temel unsur (rükün) ve şartları tam olarak taşıyan ibadet ve işlemlerdir.

Bâtıl; Kendisi için belirlenmiş olan temel unsur ve şartları hiç taşımayan ibadet ve işlemlere denilir.

Fâsit; Kendisi için belirlenmiş olan şartları eksik olarak taşıyan işlemlere denilir.

Müfsit; Bir ibadeti bozan veya sakatlayan fiil veya eksikliğe denir.

Edâ; Mükellefin bir yükümlülüğü, belirlenen vakit içinde gerekli şartlara riayet ederek eksiksiz yerine getirmesine "edâ" denilir.

İade; Mükellef, bir yükümlülüğü belirlenen vakit içinde fakat eksik bir şekilde edâ edip, sonra yine vakit içerisinde tam olarak tekrar yerine getirirse buna "iâde" adı verilir.

Kazâ; Bir yükümlülüğü vakti çıktıktan sonra tam olarak yerine getirmeye "kazâ" denilir.

Azimet; Sözlükte azimet, bir şeye kesin olarak yönelmek ve niyetlenmek anlamına gelir. Fıkıh terimi olarak azimet; Yüce Allah'ın, mükelleflerin hepsi için bütün durumlarda yani meşakkat, zaruret ve ihtiyaç gibi geçici bir sebebe bağlı olmaksızın bağlayıcı olmak üzere ilkten koyduğu hükümlerdir.

Ruhsat; sözlükte kolaylık anlamına gelir.

Rükün; Bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olan ve onun yapısının bir parçasını teşkil eden unsur demektir.

Şart ; Bir şeyin varlığı kendi varlığına bağlı olan ancak onun yapısından bir parça olmayan iş veya vasıftır.

Sebep; Varlığı hükmün varlığına, yokluğu da hükmün yokluğuna alamet olan durumdur.

Mâni; Varlığı sebebe hüküm bağlanmaması veya sebebin gerçekleşmemesi sonucunu doğuran durumdur.